

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เมืองเชียงใหม่เป็นนครโบราณหนึ่งในไม่กี่แห่งของประเทศไทยที่ยังคงมีสภาพเป็นเมืองอันมีชีวิตอยู่ในสายตานักโบราณคดี นักผังเมือง และสถาปนิก เมืองเชียงใหม่มีความเป็นพิเศษถึงแม้ว่าจะล่วงเลย 700 ปีมาแล้วก็ตาม เป็นเมืองที่ยังคงมีคูเมือง แนวกำแพงเมืองที่เด่นชัด รวมทั้งโบราณสถานจำนวนมากที่ทรงคุณค่าทางศิลปกรรม หลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีดังกล่าว แม้จะถูกทอดทิ้ง เปลี่ยนแปลงหรือทำลายไปมิใช่น้อยแต่ที่เหลืออยู่ก็กำลังได้รับความสนใจจากนักอนุรักษ์เพื่อทำนุบำรุงให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบเนื่องต่อไป

ปัจจุบันกำแพงเมืองเชียงใหม่สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนคือ กำแพงเมืองก่ออิฐรูปสี่เหลี่ยมขนาดกว้างด้านละ 1.6 กิโลเมตรมีคูน้ำล้อมรอบเป็นกำแพงเมืองชั้นใน และกำแพงเมืองชั้นนอกหรือกำแพงดินโอบด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองตั้งแต่แจ้งศรีภูมิลงไปทางทิศใต้ตามแนวคลองแม่ข่า และโอบไปทางใต้ของเมืองวกกลับไปยังด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองที่แจ้งคูเฮือง ปัจจุบันกำแพงดินหรือกำแพงเมืองชั้นนอกอยู่เหลือให้เห็นร่องรอยเด่นชัดเฉพาะด้านตะวันตกติดกับโรงพยาบาลสวนปรุง ส่วนอื่น ๆ ถูกกบฏกรุกด้วยการสร้างที่อยู่อาศัยเบียดคูดินกำแพง หรือสร้างอยู่บนกำแพง บางบริเวณไม่เหลือร่องรอยเลย โดยเฉพาะตั้งแต่แจ้งศรีภูมิลงไปทางใต้ถึงถนนท่าแพ ส่วนคูเมืองชั้นนอกตั้งแต่แจ้งคูเฮืองไปถึงน้ำแม่ข่ายังคงมีร่องรอยให้เห็นเป็นลำคูไหลอยู่ กำแพงเมืองชั้นนอกมีการถดถอยกันมากกว่ามีการสร้างขึ้นมาก่อนหรือหลังกำแพงเมืองชั้นในหรือสร้างขึ้นพร้อมกับกำแพงเมืองชั้นใน จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีหลายหน่วยงานยังไม่สามารถสรุปได้เป็นที่แน่ชัดเกี่ยวกับที่มาและอายุของการก่อสร้างสันนิษฐานกันว่ามีอายุราว 300 – 700 ปี และมีแนวคิดต่าง ๆ กันไป เช่น นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, (2529) ได้แสดงความคิดเห็นว่ากำแพงเมืองทั้งสองส่วนได้สร้างขึ้นพร้อมกันโดยอธิบายว่าตามตำนานการสร้างเมืองเชียงใหม่ ในจินตกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่าเมืองเชียงใหม่ มีขนาดกว้าง 900 วา ยาว 1000 วา ซึ่งตำนานส่วนใหญ่กล่าวไว้ตรงกัน คาดว่าแรกสร้างเมืองมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสล้อมรอบด้วยคูน้ำกว้างด้านละ 1,600 เมตร หรือ 800 วา และอีกส่วนหนึ่งเรียกว่ากำแพงดินหรือกำแพงเมืองชั้นนอก มีแนวตั้งแต่บริเวณมุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือ (แจ้งศรีภูมิ) ของเมืองรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

เลียบลำน้ำแม่เข้าไปทางใต้ วกขึ้นทางตะวันตกบรรจบกับมุมตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง (แจ่งกู๋เฮียง) เมื่อด้านกว้างของ ตัวเมืองโดยวัดผ่านใจกลางเมืองจากคูเมืองด้านตะวันตกไปยังลำน้ำแม่เข้าได้ระยะทาง 2,500 เมตรหรือ 1,125 วา และด้านกว้าง 1,250 วา เมื่อคิดเป็นอัตราส่วนแล้วจะได้ 9 : 10 ส่วน ดังนั้นตามแนวคิดนี้ขนาดของเมืองเชียงใหม่แต่แรกจึงครอบคลุมคูเมืองและกำแพงเมืองชั้นนอกด้วยในขณะที่อีกแนวคิดหนึ่งกล่าวว่ากำแพงเมืองชั้นนอก มีลักษณะเป็นรูปเกือกม้า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์(พ.ศ 2094 - 2101)โดยมีลักษณะกำแพงเป็นรูปราหูอมจันทร์อันเป็นการสร้างที่พิจารณาดูประเพณีและนำไปสู่การสูญเสียเมืองให้แก่พม่าในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรื่องไทยรบพม่ากล่าวกันว่ากำแพงเมืองชั้นนอกสร้างขึ้นเมื่อครั้งแม่ทัพโกษาธิบดี (เหล็ก) แห่งกรุงศรีอยุธยาระหว่าง พ.ศ 2204 – 2205 โดยก่อกำแพงดินโดยโอบเมืองเชียงใหม่สูงเท่ากำแพงเมืองเพื่อเป็นเชิงเทินตั้งปืนใหญ่ยิงเข้าไปในเมืองและเป็นทางตัดเส้นทางลำเลียงเสบียงเข้าเมืองเชียงใหม่ สมโชติ อ๋องสกุล (อ้างในนิวัตร์ ตันตยานุสรณ์, 2540) ได้กล่าวไว้ว่าในปลายสมัยราชวงศ์มังรายมีการขุดลอกลำน้ำแม่เข้าและลำคูไหล ในสมัยท้าวแม่กู ครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ 2094 – 2107) หรือแม้แต่ในสมัยที่เมืองเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ 2101–2317) พม่าก็ได้ขุดลอกลำน้ำแม่เข้าและลำคูไหลเช่นเดียวกัน และมีการสันนิษฐานกันว่ามีการขุดลอกครั้ง นั้น ได้นำดินมาทำกำแพงชั้นนอกเพื่อเป็นป้อมปราการป้องกันศัตรูอีกชั้นหนึ่ง และจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอกในวาระเชียงใหม่มีอายุครบ 700 ปี เมื่อ พ.ศ 2539 พบเครื่องปั้นดินเผาส่วนหนึ่งที่แสดงว่ากำแพงเมืองชั้นนอกสร้างหลังกำแพงเมืองชั้นใน

อย่างไรก็ตามแนวกำแพงดินชั้นนอกในปัจจุบัน ช่วงตั้งแต่ประตูหายยาถึงแจ่งกู๋เฮียงยังปรากฏร่องรอยและความสมบูรณ์ของแนวกำแพงมากกว่ากำแพงเมืองช่วงอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณป้อมหายยาที่มุมกำแพงยังคงมีสภาพคงเหลือให้เห็นอย่างเด่นชัด ประกอบกับกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนแนวกำแพงเมืองเป็นเขต โบราณสถานและประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 และที่ผ่านมามีทั้งในส่วนองกรมศิลปากรเทศบาลนครเชียงใหม่ องค์กรสาธารณะต่าง ๆ ตลอดจนหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้เสนอแนวคิดที่จะตั้งอนุรักษ์ ตลอดจนการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของแนวกำแพงเมืองชั้นนอกในหลายรูปแบบ หากแต่ไม่ได้มีการดำเนินงานใด ๆ อย่างเป็นรูปธรรมเพิ่มเติมนอกเหนือจากการก่อสร้างสวนกาญจนาภิเษกขึ้นบริเวณมุมกำแพงเมืองด้านเหนือตรงกันข้ามแจ่งกู๋เฮียงเท่านั้น ในขณะที่ส่วนอื่น ๆ ยังคงถูกปล่อยปละละเลยต่อไป

อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาการบูรณะปรับปรุงและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมแนวกำแพงเมืองเป็นไปในลักษณะของการนำเสนอแผนงานเพื่อการปรับปรุงเท่านั้นการดำเนินงานเพื่อรักษาไว้ ซึ่งโบราณสถานยังไม่ปรากฏเด่นชัดทั้งนี้จะประสบปัญหาทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร การย้ายชุมชน รวมไปถึงความร่วมมือของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่ปัจจุบันบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้มีแนวปฏิบัติที่จะส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านศิลปวัฒนธรรมมากขึ้น โดยมีการตราพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 โดยมีกำหนดการถ่ายโอนภารกิจต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจนรวมทั้งในส่วนของการดูแลรักษาโบราณสถานต่าง ๆ ด้วยจากการกำหนดภารกิจดังกล่าว ประกอบกับผู้ศึกษาเคยเป็นสมาชิกสภาเทศบาลนครเชียงใหม่ มีความสนใจในการดูแลรักษาศิลปวัฒนธรรมประเพณีตลอดจนโบราณสถานที่สำคัญของเมือง จึงสนใจที่จะศึกษาและเสนอแนวทางในการปรับปรุงและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอกในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ โดยศึกษาข้อจำกัด นโยบาย แผนงาน และมาตรการต่าง ๆ ที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการมาในอดีต สภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ กิจกรรมทางสังคมของชุมชนที่อยู่ในแนวกำแพงเมืองและเสนอแผนการปรับปรุงที่เหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ในการศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ เพื่อ

- 1) ศึกษาสภาพทางกายภาพและกิจกรรมทางสังคมของชุมชนบริเวณแนวกำแพงเมืองชั้นนอกในส่วนที่เกี่ยวข้องในการปรับปรุงและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอก
- 2) ศึกษาการดำเนินการ นโยบาย แผนงาน มาตรการต่าง ๆ ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอกในอดีตที่ผ่านมา
- 3) เสนอแผนปรับปรุงและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอกในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 พื้นที่ศึกษา บริเวณพื้นที่ตลอด แนวกำแพงเมืองชั้นนอก เริ่มตั้งแต่บริเวณ แจ่งกู่เชียงช้าง โรงพยาบาลสวนปรุง ถึงประตูหายขาดนันทิพยนตร์

1.3.2 ขอบเขตประชากร

1) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เป็นประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณ กำแพงเมืองชั้นนอกในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ จากจำนวนประชากรทั้งหมด 185 ครอบครัว ผู้ศึกษา ใช้ตารางสุ่มตัวอย่างของ Darwin Mendel ที่ระดับความเชื่อมั่น ร้อยละ 95 ได้จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 100 ครอบครัว โดยวิธีการเลือกประชากรกลุ่มตัวอย่างแบบเป็นระบบ บ้านเว้นบ้าน ซึ่งก็ประสบ ปัญหาเกี่ยวกับการไม่พบเข้าบ้านบ้างบางส่วน นอกจากนั้นประชากรกลุ่มตัวอย่างผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มข้าราชการ กลุ่มนักรการเมืองท้องถิ่น กลุ่มผู้นำชุมชน ด้วยวิธีการคัดเลือกแบบง่าย จำนวนกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มละ 5 คน รวมเป็น 20 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ให้ข้อมูล หลักเกี่ยวกับการวางแผน การดำเนินงาน ด้านการอนุรักษ์และปรับปรุงฟื้นฟูกำแพงเมืองเชียงใหม่

1.3.3 ขอบเขตเนื้อหา ศึกษาและวิเคราะห์สภาพทางกายภาพ ผลการดำเนินงาน ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ด้านนโยบาย แผนงาน มาตรการ รูปแบบการปรับปรุงและฟื้นฟูสภาพ แวดล้อมบริเวณแนวกำแพงเมืองชั้นนอก และศึกษาเชิงสำรวจความคิดเห็นของประชาชนที่อาศัย อยู่ในชุมชนต่อแผนการปรับปรุงสภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณแนวกำแพงเมืองชั้นนอก เพื่อนำมาจัดทำ เป็นแผนปรับปรุงและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอก ตลอดจนข้อเสนอแนะต่าง ๆ เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไข

1.4 นิยามศัพท์

แผนการปรับปรุงและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม หมายถึง การนำเสนอแผนงานเพื่อการปรับปรุงสภาพทางกายภาพของพื้นที่บริเวณกำแพงเมืองเก่าให้เหมาะสมเช่นการปรับสภาพทางเดิน ถนน การตกแต่ง ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ติดตั้งไฟฟ้าแสงสว่าง ป้ายแจ้งราย ละเอียด เป็นต้น

กำแพงเมืองชั้นนอกในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ หมายถึง กำแพงเมืองส่วนที่เป็น กำแพงดินตั้งแต่ด้านใต้แจ่งกู่เชียงลงไปทางใต้และโค้งไปถึงแนวถนนทิพยนตร์(ชุมชนทิพยนตร์)

ชุมชน หมายถึง ชุมชนทิพยนตร์ ซึ่งอยู่ครอบคลุมพื้นที่กำแพงเมืองชั้นนอก

มาตรการ หมายถึง แนวทางที่กำหนด กลวิธีในการดำเนินการเพื่อปรับปรุงและฟื้นฟู สิ่งแวดล้อมบริเวณกำแพงเมืองชั้นนอกในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่